

СТЕПАН ВЕЛИЧЕНКО: “ПІСЛЯ 1991 РОКУ КОЛОНІАЛІЗМ ВИДОЗМІНИВСЯ У ТАК ЗВАНІЙ НЕОКОЛОНІАЛІЗМ”

— *Минулого року у видавництві Торонтського університету вийшла Ваша нова книга “Державне будівництво у революційній Україні: порівняльне дослідження урядів та бюрократів (1917–1922 рр.)”. Що спонукало Вас звернутися до цієї теми, яка перебуває на перетині історії інституцій, соціальної та політичної історії?*

— Мене вже тривалий час цікавили три речі: розвиток України у порівняльній перспективі, а точніше, в порівнянні з іншими т. зв. “недержавними”, або сколонізованими, народами; застосування ідей Макса Вебера до України, а також причини невдач визвольних змагань 1917–1920 рр. Будучи в певному моменті зацікавлений феноменом бюрократії, я вирішив проаналізувати, чому тогочасні діячі та пізніші історики вважали причиною невдачі створення незалежної держави у 1917–1920 рр. брак урядовців та урядування. Я також хотів дослідити, як конкретні звичайні люди, а не провідники тих часів, думали і реагували. Мені здавалося, що до тієї міри, як й інші загальноприйняті пояснення невдачі визвольних змагань не витримають критики, то, можливо, і це тлумачення також може бути безпідставним.

До прикладу, вважається, що проблема полягала в тому, що всі політичні провідники були молодими. А чи провідники інших вдалих спроб створення нових держав, як-от, наприклад, в Ірландії та Індії теж не були молодими? Варто також пам’ятати, що і більшовики, і французькі революціонери були молодими. Далі, здається, що серед етнічних українців бракувало національної свідомості. Навіть, якби це можна було напевно довести, а, на мою думку, довести це неможливо, а радше ситуація є зворотною – то це в найліпшому випадку був би третьюрядний чинник. Чи грецькі або болгарські селяни були національно свідомими, коли утворилися грецька та болгарська держави? Яка національна свідомість існувала на території, де утворилася Бельгія? Англійські політики хотіли, щоб ці держави існували, і власне це й уможливило їх утворення. Проблема українців не у відсутності якоїсь свідомості, а в тому, що жодна велика європейська держава, окрім упродовж певного періоду кайзерівської Німеччини, не хотіла існування будь-якої незалежної держави на північ від Чорного моря.

— *У своїй новій книжці Ви подаєте чимало нового архівного матеріалу, а також розглядаєте державне будівництво в революційній Україні у порівняльному контексті аналогічних процесів в Ірландії, Польщі, Росії та Чехословаччині. Наскільки все це підтвердило чи заперечило традиційні історіографічні інтерпретації, зокрема, про те, що саме невдачі в сфері державного будівництва і брак урядовців стали зрештою однією із ключових причин поразки УНР?*

— По-перше, хочу підкреслити, що я вважаю свої висновки проміжними. Таку тему одна людина не може до кінця дослідити самостійно. Треба було б, щоб група людей попрацювала як у центральних, так і в обласних архівах у рамках кількарічного проекту. Сподіваюся, що наступні дослідники перевірять мою гіпотезу на основі інших матеріалів по всіх рівнях і покажуть, наскільки я мав рацію. На підставі проаналізованих мною документів можна зробити висновок, що ідея про те, що в той час в Україні бракувало грамотних людей, які могли б працювати як службовці, є помилковою. Були такі люди серед українців, але були і серед росіян та євреїв ті, хто був готовий миритися з незалежністю. Частина з них знала українську і працювала в національних урядах. Єдина відмінність тут між українськими та радянськими урядами у тому, що за більшовиків було значно більше євреїв і росіян, народжених не в Україні. А отже, Україна була для них зовсім чужою. Ці самі документи доводять, що на тих територіях, що їх українські уряди контролювали довше, ніж кілька тижнів, вони були до певної міри здатні організувати урядування принаймні не на гіршому рівні, ніж більшовики.

З порівняльного погляду є два цікавих моменти. По-перше, незважаючи на те, що у білих нібито було більше досвідчених чиновників, на територіях, що їх вони контролювали, не було кращої адміністрації чи більше порядку. Подібно, уряд ЗУНР працював не гірше від нового уряду Польщі. По-друге, до війни в імперських урядових структурах служили не лише українці, а й чехи, поляки, ірландці-католики, з яких мало хто брав участь у національних рухах чи підтримував їх, а частина навіть ставилася до них вороже. Попри це, більшість з них потім пішла працювати до урядів нових національних держав. Це підтверджує тезу Вебера про те, що чиновники радше керуються власними інтересами, ніж якимось політичними цілями та ідеалами.

— Ви є прибічником розгляду модерної української історії в колоніальній перспективі, звертаючи при цьому увагу не стільки на політичний та культурний, скільки на економічний вимір колоніалізму. Якщо ми дивимося на українське минуле та сучасність під цим кутом зору, яку саме порівняльну перспективу варто обирати науковцям для вивчення українського випадку?

— Так, я вважаю, що підросійські українські землі від 1708 до 1991 рр. можна трактувати як колонію т. зв. “мішаного поселенського” типу. Процес завоювання українських земель почався зі знищення Батурина й Січі і тривав до 1948 року, коли організований український збройний опір російському наступові остаточно був розгромлений і формально розпущений. Масова колонізація російських поселенців розпочалася після 1861 року і тривала близько 100 років. Після 1991 року колоніалізм видозмінився у так званий неокolonіалізм. Я також вважаю, що незважаючи на пізню появу слова “колоніалізм” в Україні та його обмежений вплив на свідомість населення нині, коли Україна економічно та культурно і далі підпорядкована Росії, його теоретична значущість залишається високою. Поняття та значення змінюються, але теоретичний концепт “колоніалізму” залишається корисним, навіть попри те, що свідомо люди масово не використовували цей термін для того, щоб описати ту ситуацію підпорядкування, в якій вони перебували чи перебувають зараз. Едмунд Берк міг критикувати і засуджувати “імперію”, навіть якщо слова “імперіалізм” ще не існувало. Історик цікавиться опозиційною критикою домінації, українська відповідь і спротив російському правлінню існували, і той факт, що вони почали називатися “колоніальними” лише в певний період, є мало-важливим. Також додаю, що факт існування етнічних українців, які за імперської влади працювали адміністраторами, не змінює суті справи. Імперіалізм і колоніалізм побудовані на співпраці частини еліти панівної країни із частиною еліти підкореної країни. Це і національний, і класовий феномен. Жодна імперія не може існувати без колаборантів.

Якщо населення України не позбудеться неорадянських корумпованих русофільських кланів, які зараз при владі і які виростили в умовах російського колоніалізму в його радянській версії, то з порівняльної колоніальної перспективи не виключено, що українцям через кілька поколінь випаде в найліпшому випадку доля південноамериканських тубільців, які, незважаючи на незалежність від Іспанії, залишилися сколонізованими креольськими поселенцями, які заступили іспанців і тепер панують. Лише в Болівії домінують тубільці. У найгіршому варіанті на українців чекає доля північноамериканських індіанців. Там, де чотириста років тому були їхні рідні землі, вони тепер живуть у “резерваціях”, де співають свої пісні та поволі вмирають від алкоголізму та наркоманії. Також треба додати, що місцеві росіяни також не виграють від розгортання таких сценаріїв. Якщо мудріші з них не підтримають нині українців у їхньому прагненні позбутися неокolonіального, неофеодального олігархічного панівних кланів, то вони не залишаться як панівний народ, а як кріпаки. Тільки вони будуть прив’язані не до землі, як колись, а до своїх боргів у банках, власниками яких є нова магнатерія – олігархи.

Враховуючи специфіку, можна було б порівнювати Україну з Ірландією, Кореєю та Алжиром. Я вважаю, що дискусії, що відбувалися в Ірландії декілька років тому на тему природи англійського правління в Ірландії, є вартісними, й українським історикам треба було б з ними ознайомитися. Головне, ми повинні думати про залежність колоніального типу не в просторових категоріях, але маємо розглядати її як процес, через який суспільства були інтегровані до світової економічної системи, яка з XVI століття орієнтувалася на Північно-Західну Європу. Географія та відсутність або існування водного бар’єру не мають особливого значення для розуміння цієї інтеграції, оскільки цей процес відбувався незалежно від наявності дистанцій чи бар’єрів. Політичні кордони, які у випадку України були кордонами імперій, визначали специфічні обставини, що впливали на механізм, але не скасовували ширшого загального контексту. Докладніше я обговорюю цю тему у своїй статті “Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток” (Схід-Захід, 2009. — Вип. 13-14. — С. 300-344).

— На нашому сайті кілька останніх місяців точиться доволі жвава дискусія про специфіку трансформації української історіографії в останні двадцять років і про роль академічних інституцій у цій трансформації. Ви як науковець сформувалися в англо-американському академічному середовищі, але водночас маєте досвід викладання в Києво-Могилянській академії та в провінційному українському університеті. Якими, на Вашу думку, є найважливіші проблеми сучасних українських університетів та академічного середовища загалом і що саме потребує першочергових змін?

— Я мушу зізнатися, що мій досвід є обмеженим, бо, як говорять, хоч сидів при столі, але ніколи не був у кухні. Про вищу політику, як ви згадали, вже говорили інші. Про активність таких україножерів, як “гаспадин таваріш” Табачник і оберпрокурор Гундяєв – то, хто хоче знати, знає. На низовому рівні, з того, що я бачив, найбільше вразило те, як інституційна структура науки дає простір для хабарництва, кумівства та списування. Сама інституційна структура сприяє такій поведінці. Наприклад, в університетах немає окремих столів для однієї людини. Студенти сидять поряд по двоє або кілька осіб, навіть під час іспитів! Кожен професор мусить особисто і в присутності студента записати оцінку до залікової книжки! Не-

можливо не зарахувати студентів один предмет, бо тоді він мусить залишатися навчатися на тому самому курсі ще рік і знову за цей рік платити! Недостатнє фінансування означає, що бібліотеки не можуть бути відкритими для відвідування у вечірні години та у вихідні, факультети не можуть брати на роботу більше професорів чи аспірантів у якості викладачів – а тому на четвертому-п'ятому курсах так звані “семінари” не є справжніми семінарами, а додатковими лекціями, коли 30–40–50 осіб сидять навпроти професора, слухають і записують, замість того, щоб 5–10 осіб сиділи в колі, думали і говорили. Я зазвичай ділив мої групи на дві частини по 20–25 осіб і розсаджував їх колом. Пам'ятаю, що це дуже дивувало студентів, але і задовільняло їх. Вони казали, що у мене на занятті вони вперше говорили одне одному в обличчя, а не до потилиці іншої людини. Низька платня створює сприятливий клімат для корупції, а перевантаженість професорів знижує рівень викладання. І далі, оскільки пенсії є низькими, старі викладачі не йдуть на пенсію, і тому молодь їх не може змінити, а тому або виїжджає, або йде з науки. І так старі совєтські звички, порядки та способи мислення – поза стінами Могиланки – не зникають, а відновлюються.

Друга річ, яка вразила, – це та відмінність, що виникає між студентами внаслідок уміння читати англійською. Києво-Могиланська академія не тільки вимагає знання англійської, а й також змушує студентів її вдосконалювати, і професори включають англомовну літературу до списків літератури навчальних курсів. І так добрі студенти на четвертому та п'ятому курсах мають приблизно той рівень, що і добрі студенти в Європі, США та Канаді, і можуть вільно їхати туди на стажування. Поза Могиланкою, хоча в теорії всі мусять знати хоча б одну іноземну мову, на практиці мало хто вміє читати англійською чи німецькою. Для деяких українська – їхня друга мова! Так є, зокрема, тому, що міністерство не змушує вивчати англійську, і мало хто, навіть серед молодих викладачів, пропонує до читання англомовну літературу. І це відображається на інтелектуальному розвитку. Студенти моїх курсів у Могиланці і поза Могиланкою були однаково інтелігентні і так само здатні до творчого мислення. Проте моголианські студенти були просто ліпшими та розвиненішими і за рівнем знань фактів, і за здатністю концептуалізувати, оскільки знали і мали доступ до значно ширшої бази літератури. В їхніх есеях я не бачив переписування з радянських підручників.

І останнє, що вразило, то це брак літератури українською мовою на неукраїнські теми. Я викладав європейську та світову історію і політику. Ті, хто не володіють англійською чи німецькою, змушені читати російською, і що гірше – старі радянські видання, бо ані русофільські олігархи, ані їхній уряд не фінансують ані масові переклади українською мовою, ані купівлю англомовних підручників, ані обов'язкові курси англійської в початкових школах, щоб створити ринок для такої літератури. Все дуже просто, але двадцять років нічого не робилося. Гроші олігархів ідуть радше до футбольних клубів і на Кіпр. Єврейські олігархи Коломойський, Боголюбов та Рабинович віддають мільйони зі своїх чи то вкрадених, чи то зароблених в Україні грошей до закордонних єврейських організацій – де за іронією долі провідники цих організацій часто цураються цих пожертв, бо як чесні громадяни своїх країн вони не хочуть мати справу з особами із сумнівною репутацією. Пінчук щороку дає 40 млн доларів Об'єднаному єврейському конгресу (UJC). Із зібраних в Україні податків олігархи, які тут далі мешкають, крадуть на мегаломанські проекти на кшталт Межигір'я, вертолітних майданчиків, казино, торговельних комплексів та золотих унітазів. Тим часом навіть у Могиланці чи Київському університеті у туалетах немає пластикових сидінь, не говорячи вже про якісь відповідні колекції англомовної літератури, чи, що важливіше, україномовних перекладів літератури з неукраїнських предметів.

І таким чином далі триває російський колоніалізм, бо молоде покоління і далі замкнуте в полоні російськомовного простору. Щоправда, можна навчитися всьому самостійно, але хто в сучасних тяжких матеріальних умовах має на таку розкіш час або гроші? Як відомо, мудріші олігархи дбають про те, щоб їхні діти знали англійську або французьку, або німецьку мови. А щодо своїх хохлів-підданих, то “пусть учатся на общепонятном”.

<http://historians.in.ua/index.php/intervyu/265-ctepan-velychenko-pislia-1991-roku-kolonializm-vidozminyusia-u-tak-zvanyi-neokolonializm>